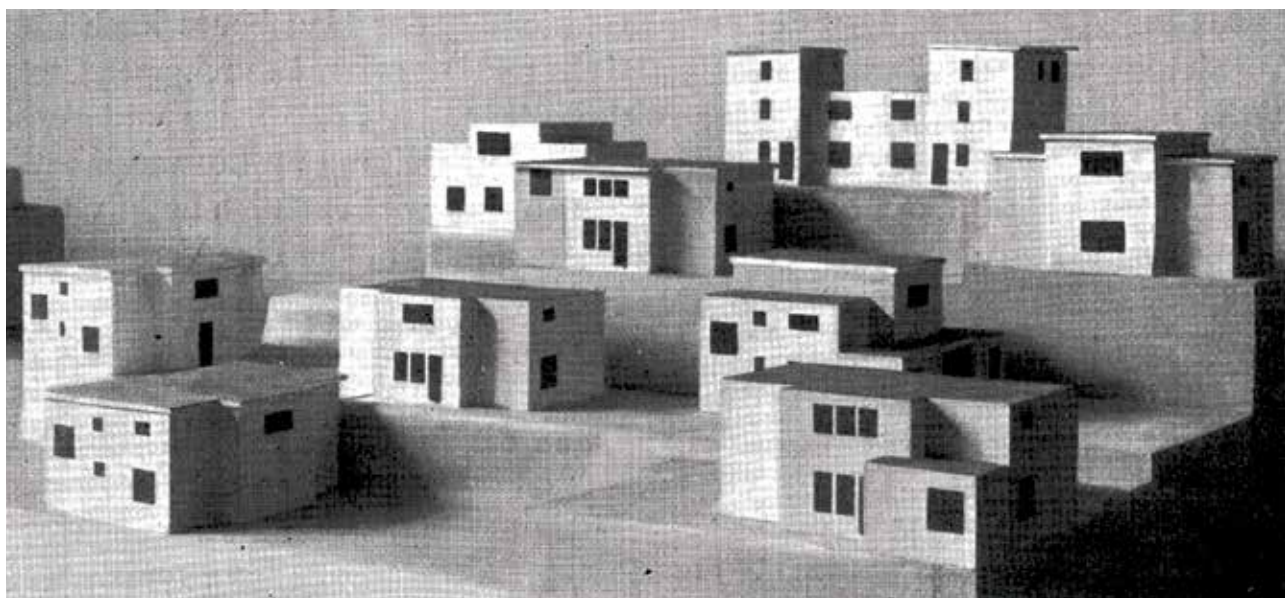

Mit épített az „Építőház”?

MAGYAR ÉPÍTÉSZEK A BAUHAUSBAN

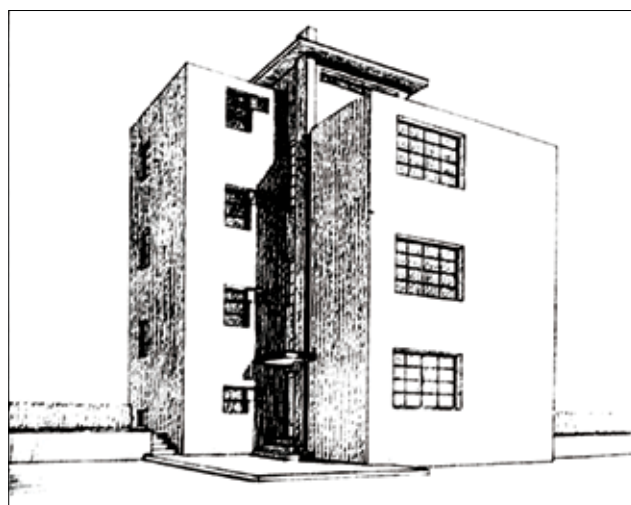
A neve alapján a Bauhausban az építészetnek kiemelt szerepet kellett volna élveznie, ám 1927-ig nem is volt építészeti tagozat az iskolában, az építést inkább átvitt értelemben, a művészeteket és mesterségeket egy nagy cél érdekében egyesítő, átfogó feladatként értelmezték. Ebben az időszakban alapvetően Walter Gropius és Adolf Meyer irodájában nyílt lehetőség a mesterség elsajátítására az építészet iránt érdeklődő növendékek számára. Hannes Meyer igazgatósága alatt a társadalmat közvetlenül szolgáló tevékenységek (tárgytervezés, építészet, városépítészet) kerültek előtérbe, s a módszeres építészképzést az igazgató Ludwig Hilberseimer segítségével szervezte meg. Ludwig Mies van der Rohe vezetése alatt az iskola még közelebb került a tisztán építészetet oktató főiskolákhoz. A Bauhausban összesen megfordult mintegy negyven

magyar közül alig tízen foglalkoztak építészettel, ha ebbe már a Gropius mellett dolgozó okleveles mérnököket is beszámítjuk. A legismertebb közülük a Bauhausba elsőként került négy pécsi: Breuer Marcell (1902–1981)¹, Molnár Farkas (1897–1945)², a Münchenben végzett Forbát Alfréd (1897–1972)³ és az építészettel csak futólag találkozó Weininger Andor (1899–1986)⁴. A következő hullám 1928 és 1930 között érte el az iskola építész tagozatát: a budapesti Műegyetemen végzett Forgó Pál (1897–1941)⁵ az 1928-as nyári szemeszterre iratkozott be, Weiner Tibor (1906–1965)⁶ két félév után diplomázott 1930-ban, Lichtenthal Ernő (1900–?)⁷ pedig 1928-ban és 1931-ben tanult Hilberseimer, illetve Mies van der Rohe szárnyai alatt. Mies időszakából egyetlen magyar hallgatót ismerünk, Bánki Zsuzsannát (1912–1944)⁸, akit

Walter GROPIUS – FORBÁT Alfréd: Tércellákból variálhatóan felépíthető típusházak modellje az 1923-as weimari Bauhaus-kiállításon
 Walter GROPIUS – Alfréd FORBÁT: Mock-up of model houses built variably from spatial cells at the 1923 Bauhaus exhibition in Weimar
 Forrás: Walter Gropius (Hrsg.): Internationale Architektur. Zweite Auflage, Albert Langen Verlag, München, 1927, 103.

1932-ben kommunista szervezkedés miatt távolítottak el az iskolából. Forbát 1920–1922 között működött közre Gropius és Meyer irodájában, a Drezdában végzett építész mérnök, Sebők István (1901–1942)⁹ Gropius dessau-i, majd berlini irodájának volt munkatársa 1927–1931 között, míg az ugyancsak mérnök Fischer István (?–?) 1928–1930 között dolgozott Gropiusszal nagylakótelep-pályázatokon és -terveken. Az említettek közül egyesekről (Lichtenthal, Fischer) nagyon keveset tudunk, másoknak – mint például Bánki – nem volt idejük és módjuk építész gyakorlatot folytatni, és természetesen vannak közöttük sikeres pályát befutott építészek, várostervezők (Breuer, Forbát, Weiner), illetve a körülmények szorításában fokozatosan felőrlődő (Molnár), vagy a Szovjetunióban a sztálini terror áldozatául esett mérnökök (Sebők, Forgó). Reménytelen feladat valamennyiüket részletesen bemutatni egy rövid írás keretében, ezért inkább azon két időszak produkciójának a jellemzésére szorítokozom, melyben a magyarok közreműködése jelentős volt: a weimari 1920 és 1924 közötti, és a dessau-i 1928 és 1930 közötti periódusra.

FORBÁT Alfréd: Műteremház terve | Alfréd FORBÁT: Plan of an atelier house 1922/23, forrás: Adolf Behne: Der moderne Zweckbau. Drei Masken Verlag, München–Wien–Berlin, 1926, Bildseite 63.

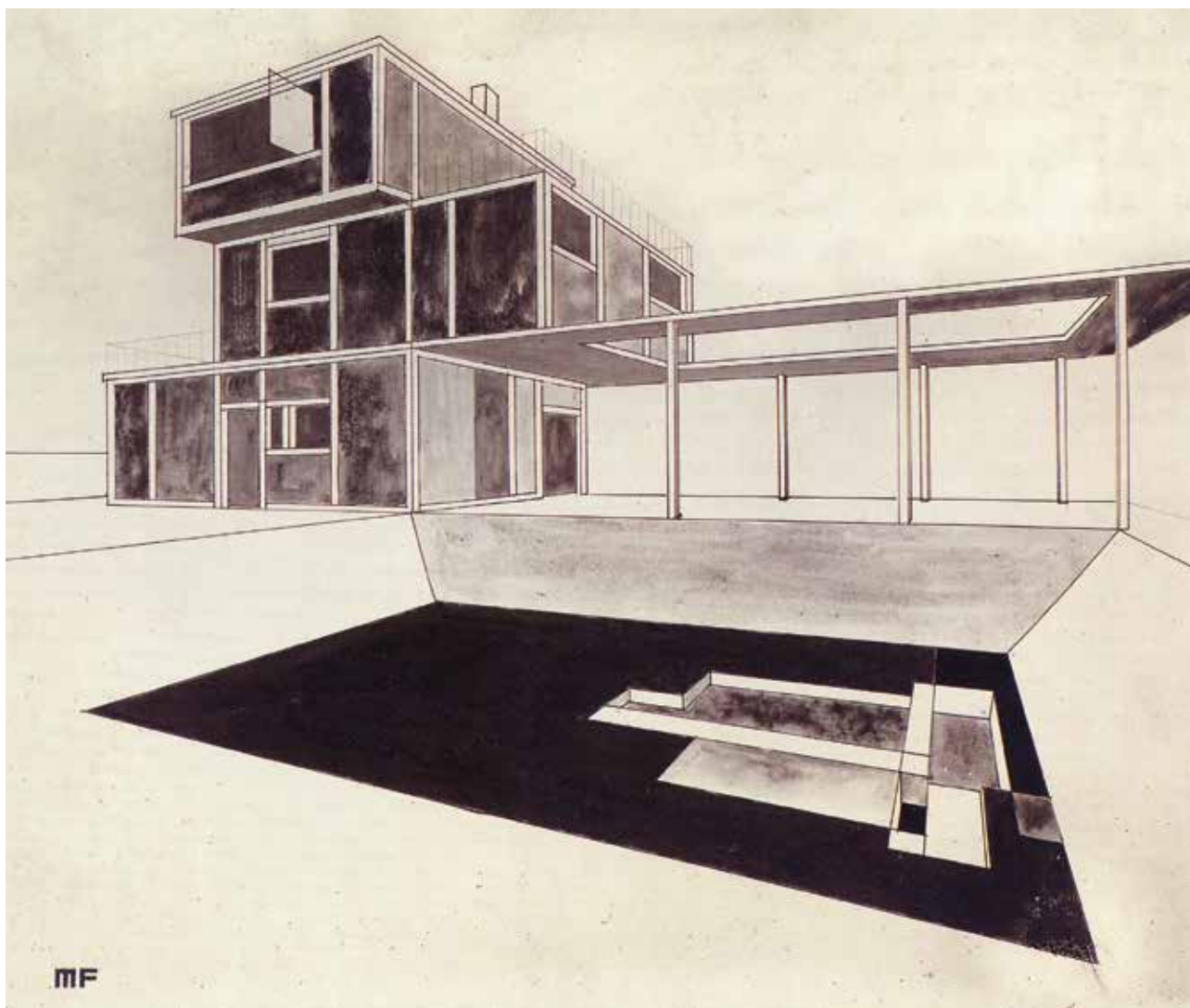
A magyaroknak a weimari Bauhausban játszott, korábban alulértékelt szerepét két fontos kiállítás, az 1986-os, Kasselben rendezett *Wechselwirkungen*¹⁰ és a 2010-es pécsi *A művészettől az életig – Magyarok a Bauhausban*¹¹ című kiállítás revideálta. Ma már lassan elfogadottá válik, hogy az iskola korai szakaszában Molnár Farkasnak és Breuer Marcellnek köszönhető egy sor újító lakóházterv, illetve hogy Forbát és Molnár részt vállalt a Gropius és Meyer iroda több akkori tervezési feladatában. Forbát például nemcsak a Sommerfeld-házat művezette és melléképületeit tervezte, hanem a Kappe cég

raktárháza is az ő 1922-es vázlatterve alapján készült el. Gropius iránymutatásával önállóan dolgozta ki a Bauhaus-lakótelep beépítési tervét, és készítette el a szabványos térelemekből variálható módon összeépíthető házainak tervcsaládját. Mivel az öntöttbeton házak végleges tervét távozása nyomán az iroda dolgozta fel (és állította ki makettjét az 1923-as weimari Bauhaus-kiállításon), neve eltűnt főnöke neve mellől. Saját nevéen publikálta viszont az Am Horn lakótelepre szánt műteremház tervét (1922–1923), melynek négykarú lépcsős köré szervezett alaprajza tulajdonképpen a később oly divatosá vált pontházak típusát vetítette előre.

MOLNÁR Farkas: Vörös kockaház | Farkas MOLNÁR: Red cubic house | 1922, forrás: Staatliches Bauhaus, Weimar, 1919–1923. Bauhausverlag, Weimar–München, 1923, 159.

Közismert, hogy a Bauhaus konstruktivista fordulatát a diákok kényszerítették ki 1922-ben, főként azok a növendékek, akik Theo van Doesburg tanfolyamát látogatták, és tagjai voltak a Molnár Farkas által alapított KURI-csoportnak. Ennek az időszaknak jelképes alkotása Molnár *Vörös kockaháza* (1922). A „Világkuri első kocka alakú háza”¹² Moholy-Nagy szerint „még mint túlfeszített konstruktivizmus hatott és minden oldalról való támadás és csodálat középpontjában állott”¹³. Kevésbé ismert a *Vázis ház terve* (1922), amely bekerült az 1923-as kiállítás könyvébe. Egymásra eltolva fektetett hasábokból áll, a vázszerkezetet kitöltő színes falakkal. 1923-ban utópikus várostervet készített magasházakkal, 1924-ben elképzelt U-színház-terve pedig Oskar Schlemmer és Moholy-Nagy színháztervei mellett szerepelt a Bauhaus-könyvsorozat negyedik kötetében.¹⁴

MOLNÁR Farkas: Vázis ház terve | Farkas MOLNÁR: Plan of a framework house | 1922, forrás: Deutsche Bauhütte, 1924, 5., 49.

Molnár és Breuer 1924-ben Georg Muche festővel együtt adott be egy memorandumot Gropiusnak építészeti tagozat létrehozására. Ezután születtek meg – Adolf Meyer vezetésével – azok a korszerű háztervek (családi és sorház, illetve magasháztervek), melyek állták az összehasonlítást a legjobb nyugati és orosz elképzelésekkel.¹⁵ E terveket a harmincas évek elejéig fejlesztették, ám később egyiküknek sem volt módja valóra váltani azokat.

A Bauhausba második hullámban érkező magyarok közös vonása, hogy ugyanazokban a körökben mozogtak a húszas évek végén: Kassák Munka-körében és Ligeti Pál műtermében, ahol a CIAM (Congrès International d'Architecture Moderne, a Modern Építészeti Nemzetközi Kongresszusa) magyar csoportját 1929-ben megalapító fiatal építészek találkoztak. Az első névsorokban csupa Bauhäusler szerepelt (Breuer, Molnár, Forgó, Lichenthal és Weiner). Utóbbiak az építészetet elsősorban szociális feladatként értelmezték, ezért is választották továbbtanulás céljára a Hannes Meyer vezette iskolát.¹⁶

Forgó Pál szocialista újságokban publikált cikkeiben kifejtett materialista nézetei igen közel álltak Hannes Meyeréhez. A haladásba, technikai fejlődésbe vetett vak hit jellemezte mindkettőjüket, egyformán bíztak a számokban, a tudományos módszerekben. Forgó esetében mindehhez a múlt, a régi kultúrák, a filozófia és a vallás lenézése társult. Ez még a Bauhausban Meyer mellett dolgozó magyar művészettörténésznek, Kállai Ernőnek is sok volt.¹⁷ Forgó nevéhez fűződik a Magyarországon elsőként megjelent könyv az új építészetről, amely igényes képanyagával, szép tipográfiájával, és nem utolsósorban Kassák konstruktivista borítójával méltó párja a külföldi avantgárd köteteknek.¹⁸ Érdekesekek ekkori tervei: puritán családi házak és műteremházak, racionális ikerház- és sorháztervek, sőt, maisonette-lakásokból álló magasház is van közöttük. A CIAM-csoport alapításakor *Új ABC* címmel folyóiratot kívánt alapítani, melynek neve direkt utalás az 1924–1928 között Hans Schmidt, Emil Roth és Mart Stam által szerkesztett svájci újságra (*ABC* –

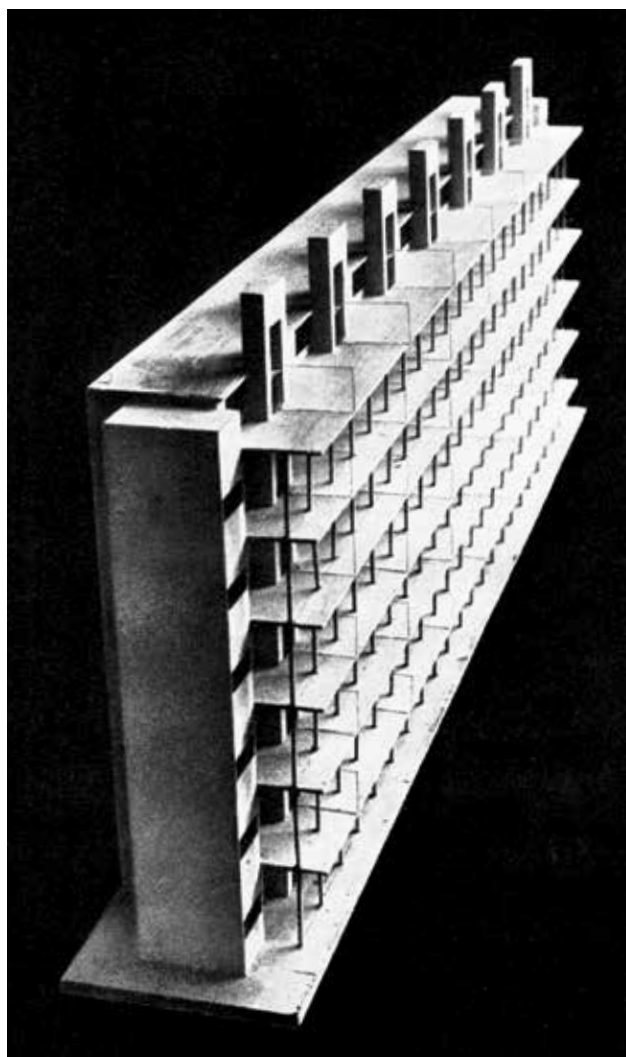
Beiträge zum Bauen). Feltételezhetjük, hogy velük együttműködve kívánta kiadni az „új építés és korszerű alkotás” háromnyelvűre tervezett folyóiratát.

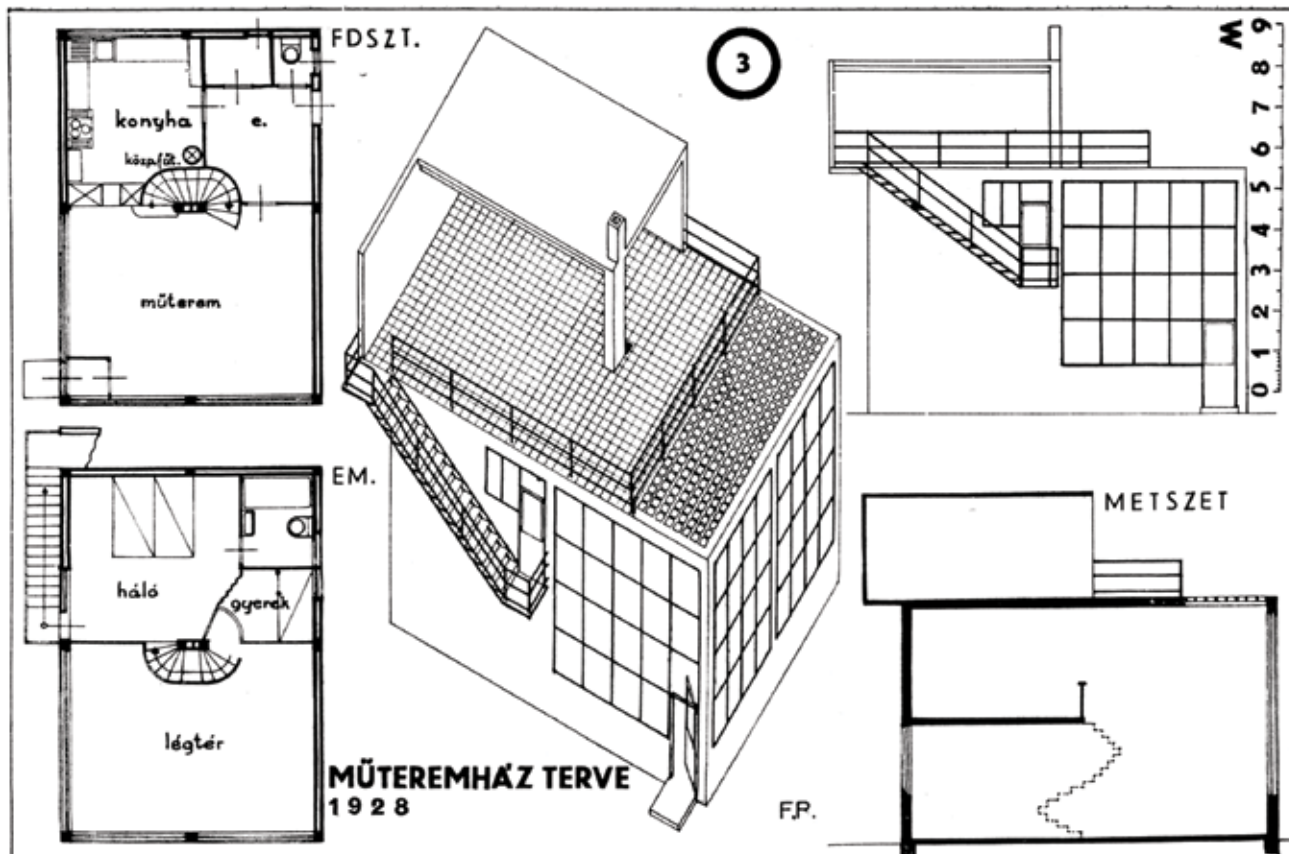
KASSÁK Lajos: Könyvborító Forgó Pál Új építészet című könyvéhez (Vállalkozók Lapja, Budapest, 1928)
Lajos KASSÁK: Cover for Pál Forgó's book *New Architecture* (Vállalkozók Lapja, Budapest, 1928)

Weiner Tibor bauhausbeli működéséről többet lehet tudni. Okleveles építészként két félév elég volt ahhoz, hogy diplomát kapjon. Ez idő alatt részt vett a dessau-történi lakóházak beépítési tervének, a bernai ADGB-iskola kiviteli terveinek és egy Montessori-közösség részére szánt tervnek a készítésében, diplomamunkája pedig a Philipp Tolzinerral együtt tervezett kollektív lakóház volt.¹⁹ A „szocializált állam” gyári munkásai számára tervezett közösségi lakóház terve négy lapból állt. Az első két lap a tervezést megalapozó kutatást mutatja be a funkciók, mozgások elemzésével, a munkások egész napos időbeosztásával, egyéni, kiscsoportos és közös tevékenységeinek felmérésével, napdiagrammal, légszükséglet számításával, és szerkezeti sémával. A másik két lap a tíz lakószintes épületet mutatja a földszinten közös szolgáltatásokkal (étterem-közösségi tér, könyvtár, klubok, zeneszoba), a legfelső két szinten sport- és edzőterekkel, napozóterasszal.²⁰ Mindez bő egy évvel a magyar CIAM-csoport kollektívház-terve előtt.

A drezdai Műegyetemen 1926-ban végzett Sebők Istvánnak a Bauhauzhoz közvetlenül nem volt köze. Gropius vette fel dessau irodájába 1927 tavaszán, mert a táncszínháztervvel diplomázott mérnök hasznos segítségnek tűnt a Piscator-féle Totaltheater (1927) tervezéséhez. A Gropius műveként ismert színházterv erősen hasonlít Sebők korábbi terveivel, és valamennyi rajzát, látványtervét Sebők rajzolta. Később közreműködött a harkovi Állami Színház (1930) pályázati tervének készítésében, és más munkákban. Moholy-Nagy László *Kinetikus-konstruktív rendszerének* (1922) újraalkotásában is részt vett, sőt, a híres *Fény-tér-modulátor* mérnöki megszerkesztése is neki köszönhető. Sebők egy hazai újságcikkben említi Gropius nagyszabású lakótelep-terveit (Reichsforschungssiedlung, Gropius-Stadt, 1929),²¹ melyekben egy másik magyar munkatársa is volt, Fischer István mérnök, akivel együtt valósították meg a berlini Haselhorst-lakótelepet.

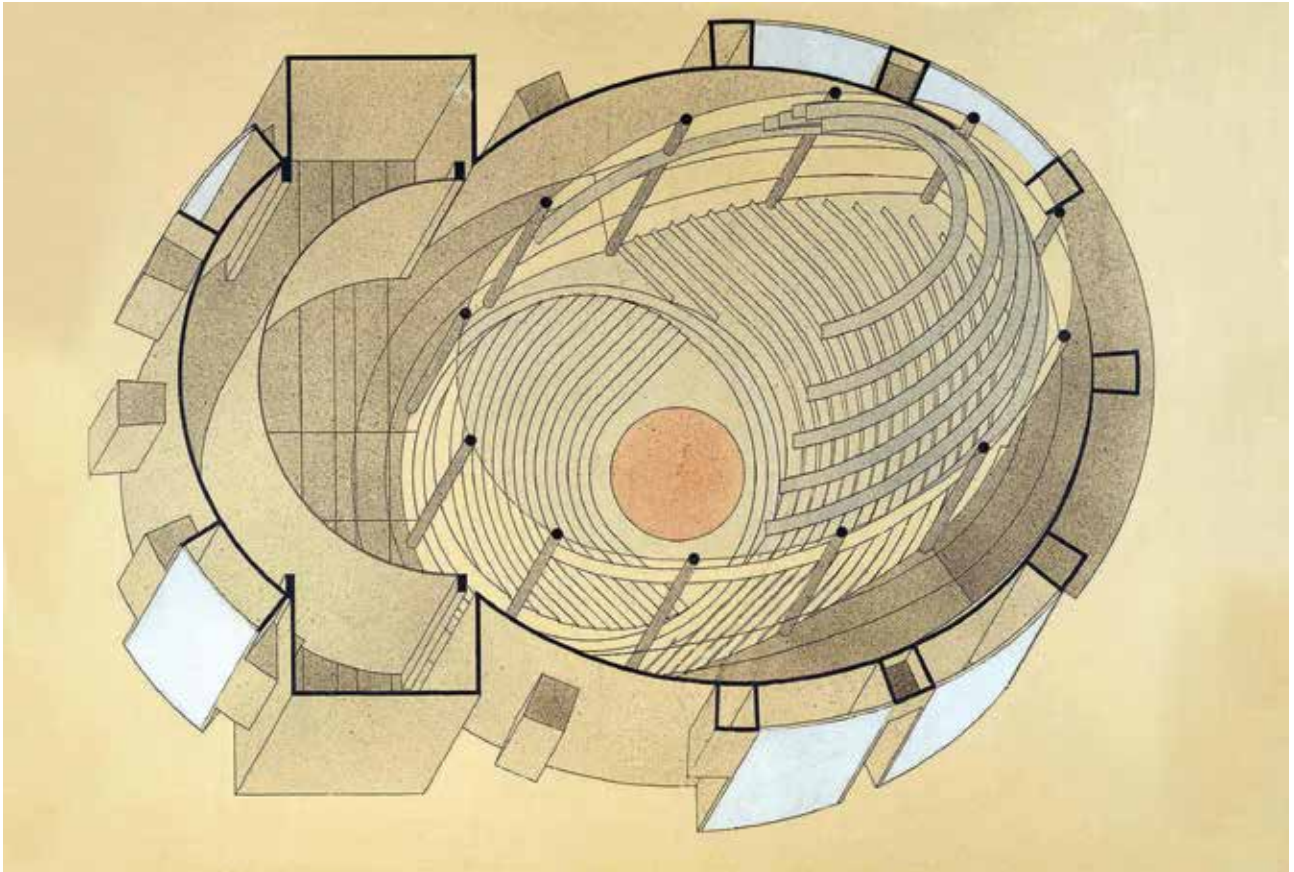
BREUER Marcell: Kislakásos magasház modellje
Marcel BREUER: Mock-up of a highrise of small flats | 1924, forrás: Walter Gropius (Hrsg.): *Internationale Architektur. Zweite Auflage*, Albert Langen Verlag, München, 1927, 90.

FORGÓ Pál: Műteremház terve | Pál FORGÓ: Plan of an atelier house | 1928, forrás: Forgó Pál: Új építéset. Vállalkozók Lapja, Budapest, 1928, 98.

WEINER Tibor – Philipp TOLZINER:
 Közösségi lakóház terve
 – metszetek és homlokzat
 Tibor WEINER – Philipp TOLZINER:
 Design of a communal residential building
 – sections and facade | 1930
 (Weiner-hagyaték, MÉM MDK
 Magyar Építészeti Múzeum, Budapest)

Walter GROPIUS – István SEBŐK: A berlini Totaltheater terve – metszet-axonometria
 Walter GROPIUS – István SEBŐK: Plan of the Totaltheater in Berlin – section-axonometry | 1927, forrás: Lilly Dubowitz:
 In Search of a Forgotten Architect. Stefan Sebők 1901–1942. AA Publications, London, 2012, 27.

Végül néhány szó az említett építészek későbbi pályájáról. Breuer Marcell az Amerikai Egyesült Államokban lett világhírű építész. Molnár Farkas itthon képviselte elszántan az új építészeti ügyét, de a helyi körülmények csak kevés és kisebb léptékű munka megvalósítását tették lehetővé. Forbát, miután Pécsen megépített jó néhány lakóházat 1933–1938 között, Svédországba emigrált, ahol várostervezőként működött. Weiner Tibor Hannes Meyer vörös Bauhaus-brigádjának tagjaként a Szovjetunióban dolgozott 1937-ig. Utána

Chilében működött tervezőként és oktatóként, majd hazatérése után Sztálinváros főépítésze lett. Munka reményében ugyancsak a Szovjetunióba távozott Berlinből Forgó Pál és Sebők István. A negyvenes évek elején mindkettőjüket koholt vádak alapján letartóztatták és kivégezték. Hányatott sorsok, rengeteg erőfeszítés, sok kompromisszum. A húszas évek álmaiból keveset sikerült megvalósítaniuk, de az ő terveik is hozzájárultak a modern mozgalom kibontakozásához és majd' fél évszázados utóéletéhez.

FERKAI András
 építészettörténész

1. Major Máté: *Breuer Marcel*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970; Ernyey Gyula (szerk.): *Breuer Marcell. Elvek és eredmények / Marcel Breuer. Principles and Results*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2008.
2. Bajkay Éva (szerk.): *Molnár Farkas (1897–1945)*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2010; Ferkai András: *Molnár Farkas*. Terc Kiadó, Budapest, 2011.
3. Mendöl Zsuzsanna: *Forbát Alfréd (1897–1972)*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2008.
4. Bajkay Éva: *Az utópia bővületében. Weininger Andor*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2006.
5. Csaplár Ferenc; Forgó Pál (1897–1947). *Magyar Építőművészet*, 1971/2, 52–53.
6. Farkasdy Zoltán; Weiner Tibor 1906–1965. *Magyar Építőművészet*, 1965/3, 5.; Komor Vilma: Egy építész emlékezete. Nyolcvan éves lenne Weiner Tibor. *Magyar Nemzet*, 1986. december 30., 5.
7. Ferkai András: Ernő Lichtenenthal. *Centropa*, 2003/1, 21.
8. Esther Bánki: „Denn Du denkst doch nicht etwa, dass eine Frau ein Haus bauen kann”. Das Leben der Architektin Zsuzsanna Bánki 1912–1944. In: Inge Hansen-Schaberg – Wolfgang Thöner – Adriane Feustel (Hrsg.): *Entfernt. Frauen des Bauhauses während der NS-Zeit – Verfolgung und Exil*. Edition text + Kritik, München, 2012, 159–174.
9. Bajkay Éva: A Bauhauson át a sztálini terrorig. *Jelenkor*, 2010/4, 447–463.; Lilly Dubowitz: *In Search of a Forgotten Architect. Stefan Sebők 1901–1942*. AA Publications, London, 2012.
10. Hubertus Gaßner (Hrsg): *Wechselwirkungen. Ungarische Avantgarde in der Weimarer*

11. *Republik. Ausstellungskatalog*. Jonas Verlag, Marburg, 1986.
12. Bajkay Éva (szerk.): *A művészettől az életig. Magyarok a Bauhausban*. Kiállítási katalógus. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010.
13. KURI-manifestum. *Út*, 1923. április 15., 2.
14. Moholy-Nagy bevezetője. In: *Új építés 1. Molnár Farkas munkái 1923–1933*. Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n. [1933], 2.
15. Oskar Schlemmer – Moholy-Nagy László – Molnár Farkas: *Die Bühne im Bauhaus*. Albert Langen Verlag, München, 1925.
16. Két terve publikálva: Adolf Meyer: *Ein Versuchshaus des Bauhauses in Weimar*. Albert Langen Verlag, München, 1925.
17. Lásd Ferkai András: Az építész mint a társadalom mérnöke: a CIAM magyar csoportja élén. In: uő: i. m. (lásd 2. jegyzet), 190–201.
18. Kállai Ernő: Hátrább az agarakkal. *Korunk*, 1928. 11., 753–761.
19. Forgó Pál: *Új építészeti*. Vállalkozók Lapja, Budapest, 1928.
20. Az adatok Weiner Tibor 1930. december 3-án kiállított Bauhaus-diplomájából valók. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK).
21. Weiner Tibor diplomatervének fotómásolata szintén a MÉM MDK gyűjteményében található.
22. Szóvetkezeti alapon négy modern város épül Németországban. Az új német építészetben előkelő szerepe van a magyaroknak. *Az Est*, 1929. július 20., 2.